

УДК 349.415:349.6

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-10\(16\)-400-411](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-10(16)-400-411)

Оверковська Тетяна Костянтинівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри публічно-правових дисциплін, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, м. Вінниця, <https://orcid.org/0000-0002-1686-5688>

Голованчук Альона Анатоліївна здобувач ступеня вищої освіти Магістр, Спеціальність 081 Право, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, м. Вінниця

ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ, ЗАПОДІЯНИХ ДОВКІЛЛЮ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ

Анотація. У статті розглянуто особливості відшкодування збитків, заподіяних довкіллю внаслідок збройної агресії. Визначено, що із початком повномасштабного військового вторгнення на територію України завдаються значні збитки довкіллю. Проаналізовані нормативні та доктринальні розуміння понять «збитки» та «шкода». Звернута увага, що слід розуміти під збитками в екологічних правовідносинах. Установлено, що відшкодування екологічної шкоди зводиться до відшкодування збитків. Проаналізовано деякі нормативно-правові акти щодо визначення розміру шкоди та збитків для окремих об'єктів навколишнього природного середовища, а також звернута увага на показники, що оцінюються при визначенні шкоди, завданої окремим природним ресурсам.

Встановлено обов'язковість належної фіксації збитків, збирання та аналіз документальних джерел, тобто документально підтвердженого негативного впливу на довкілля. Обґрунтовано, що визначення збитків у кожному випадку є самостійним завданням, що потребує відповідної інформаційної основи для обрахування розміру. Встановлено, що відшкодування збитків, заподіяних довкіллю, може відбуватися також у натуральній формі. Установлено, що процес відшкодування збитків, заподіяних довкіллю внаслідок збройної агресії, охоплює відповідні стадії: належну фіксацію шкоди, заподіяної довкіллю; обробку отриманої інформації та документально підтверджених фактів забруднення, засмічення, псування, знищення об'єктів природи, а також необхідність дослідження характеристики забруднення довкілля; обчислення суми збитків на підставі спеціальних методик та способів обрахування, включаючи неoderжані прибутки;

звернення до компетентних органів щодо відшкодування збитків. За результатами проведеного дослідження у статті сформульовані висновки, засновані на положеннях чинного законодавства та еколого-правової доктрини.

Ключові слова: забруднення довкілля, відшкодування збитків, екологічна шкода, методика визначення шкоди та збитків, інформаційна основа для обрахування збитків, фіксація збитків, способи відшкодування екологічних збитків.

Overkovska Tetyana Kostyantynivna Candidate of legal sciences, associate professor, Associate Professor of the Department of Public and Legal Disciplines, Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynskyi, Ostrozhkoho St., 32, Vinnytsia, <https://orcid.org/0000-0002-1686-5688>

Golovanchuk Alyona Anatolyivna higher education degree holder Master, Specialty 081 Law, Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynskyi, Ostrozhkoho St., 32, Vinnytsia

LEGAL FEATURES OF COMPENSATION FOR DAMAGE CAUSED TO THE ENVIRONMENT AS A RESULT OF ARMED AGGRESSION

Abstract. The article considers the features of compensation for damage caused to the environment because of armed aggression. It is determined that with the beginning of a full-scale military invasion of the territory of Ukraine, significant environmental damage is caused. Normative and doctrinal understandings of the concepts of "damage" and "harm" are analysed. Attention is paid to what should be understood as losses in environmental legal relations. It has been established that compensation for environmental damage is reduced to compensation for losses. Some regulatory legal acts on determining the amount of damage and losses for individual environmental objects are analysed, as well as attention is paid to the indicators assessed when determining the damage caused to individual natural resources.

It is mandatory to properly record losses, collect and analyse documentary sources, that is, documented negative impact on the environment. It is justified that the determination of losses in each case is an independent task that requires an appropriate information basis for calculating the amount. It has been established that compensation for damage caused to the environment can also occur in kind. It is established that the process of compensation for damage caused to the environment as a result of armed aggression covers the appropriate stages: proper fixation of damage caused to the environment; processing of the received information and

documented facts of pollution, clogging, damage, destruction of natural objects, as well as the need to study the characteristics of environmental pollution; calculation of the amount of losses on the basis of special methods and methods of calculation, including unearned profits; appeal to the competent authorities for damages. Based on the results of the study, the article formulates conclusions based on the provisions of the current legislation and environmental and legal doctrine.

Keywords: environmental pollution, compensation for losses, environmental damage, methods for determining damage and losses, information basis for calculating losses, fixing losses, ways to compensate for environmental losses.

Постановка проблеми. Варто зазначити, що із початком повномасштабного військового вторгнення на територію України, російська федерація, окрім спричинення людських втрат і значних руйнувань, продовжує завдавати значних збитків природному довкіллю України – забруднюючи порохом і свінцем, паливо-мастильними матеріалами, отрутами і металобрухтом українські ліси, землю, водойми, атмосферне повітря тощо. При цьому, за оцінками фахівців Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України (Міндовкілля), сума збитків від забруднення довкілля, спричинених війною, оцінюється біля 25 мільярдів євро, ще близько 11,5 мільярдів євро необхідно для усунення наслідків забруднення ґрунту. Також, за даними Міндовкілля, під окупацією знаходяться 10 національних природних парків, 8 природних та 2 біосферні заповідники [1], що не є остаточними цифрами. Окрім цього, для остаточного розмінування територій лісового фонду знадобляться десятки років.

Саме тому Стратегічна ціль повоєнного відновлення – це чисте та безпечне довкілля, зокрема: інтеграція кліматичних цілей в усі сектори економіки та суспільного життя; мінімізація ризиків для екологічної безпеки (хімічна та радіаційна безпека); зменшення та запобігання промислового забруднення та запровадження принципу «забруднювач платить»; ефективне управління відходами; збалансоване використання природних ресурсів та забезпечення їх належної якості; відновлення та розвиток природоохоронних територій, збереження біорізноманіття, збільшення площ природних екосистем та збалансування ландшафтів; досягнення європейських стандартів державного управління в галузі охорони довкілля [2]. При цьому, проблематика правового регулювання відшкодування збитків, заподіяних довкіллю внаслідок збройної агресії, видається вкрай актуальною, зважаючи на потреби повоєнного відновлення та розвитку України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним та практичним аспектам відшкодування шкоди та збитків в екологічній сфері, відтворенню природних ресурсів присвячено праці таких вчених, як Г.В. Анісімова,

Г.І. Балюк, Н.С. Гавриш, М.А. Дейнега, М.В. Краснова, Т.В. Лісова та інших. Безумовно, зазначені науковці зробили вагомий внесок у розвиток еколого-правової науки. Проте із останніми подіями та викликами, що постали перед українським суспільством, правові питання щодо відшкодування збитків, заподіяних довкіллю внаслідок збройної агресії російської федерації, потребують подальшого наукового розвитку й дослідження.

Мета статті – здійснення юридичного аналізу чинного законодавства України щодо особливостей відшкодування екологічних збитків, заподіяних довкіллю внаслідок збройної агресії.

Виклад основного матеріалу. При вирішенні питання щодо компенсації втрат навколишньому природному середовищу внаслідок порушення екологічного законодавства, чинне законодавство та правова доктрина оперують поняттями як «збитки», так й «шкода».

В довідникових джерелах екологічні збитки природного середовища визначають як «фактичні екологічні, економічні або соціальні витрати, що виникли в результаті порушення природоохоронного законодавства, господарської діяльності людини, стихійних екологічних лих, катастроф. Збитки проявляються у вигляді витрат природних, трудових, матеріальних, фінансових, у народному господарстві, а також погіршення соціально-гігієнічних умов проживання населення» [3, с. 79-80].

На законодавчому рівні поняття збитків визначається у ст. 22 Цивільного кодексу України [4], відповідно до якої, збитками є: 1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); 2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушено (упущена вигода).

Отже, в екологічних правовідносинах під збитками слід розуміти: майнові втрати, які зазнали власники природних ресурсів або природокористувачі в разі пошкодження або знищення природного об'єкту чи природного ресурсу, що унеможливило використання його за цільовим призначенням; фінансові витрати, посенені на відновлення або відтворення природних ресурсів до стану, придатного до використання за цільовим призначенням; неотримані доходи власників природних ресурсів та природокористувачів. Відтак слід зазначити, що відшкодування в установленому порядку збитків, завданих порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища, належить до економічних заходів забезпечення охорони навколишнього природного середовища (ст. 41 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [5]).

Під екологічною шкодою розуміються «негативні зміни оточуючого середовища, викликані антропогенною діяльністю у результаті впливу на неї,

забруднення оточуючого середовища, виснаження природних ресурсів, руйнування екосистем, що створюють реальну загрозу для здоров'я людини, рослинного та тваринного світу» [3, с. 191].

В доктрині екологічного права екологічна шкода визначається «як погіршення стану навколишнього природного середовища, природних ресурсів і комплексів, інших природних об'єктів унаслідок порушення правових екологічних вимог, зменшення або знищення при цьому екологічних майнових чи екологічних немайнових прав і благ, що охороняються нормами екологічного законодавства, включаючи життя і здоров'я людини, майно фізичних і юридичних осіб» [6, с. 96]. При цьому, «основними елементами екологічної шкоди можуть виступати: реальні збитки, додаткові втрати, упущена вигода (неодержані доходи) та моральна шкода» [6, с. 97]. Тобто, як видається, у правовій доктрині екологічні збитки включаються в більш широке поняття «шкода», а саме – екологічна шкода.

Проте варто звернути увагу, що ч. 5 ст. 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» передбачено, що застосування заходів дисциплінарної, адміністративної або кримінальної відповідальності не звільняє винних від компенсації шкоди, заподіяної забрудненням навколишнього природного середовища та погіршенням якості природних ресурсів.

Крім цього, особи, яким завдано такої шкоди, мають право на відшкодування неодержаних прибутків за час, необхідний для відновлення здоров'я, якості навколишнього природного середовища, відтворення природних ресурсів до стану, придатного для використання за цільовим призначенням (ч. 2 ст. 69 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»). Тобто, в даній нормі мова йде про відшкодування понесених збитків власниками природних ресурсів та природокористувачами, у тому числі й витратами щодо поновлення якісного стану довкілля. Таким чином, на наш погляд, відшкодування екологічної шкоди зводиться до відшкодування збитків.

Також певні особливості відшкодування збитків, заподіяних природному довкіллю, простежуються із положень ч. 1 ст. 69 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» про те, що шкода, заподіяна внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, підлягає компенсації в повному обсязі. Отже, й збитки відшкодовуються в повному обсязі.

Правове регулювання відшкодування збитків, заподіяних довкіллю внаслідок повномасштабного військового вторгнення на територію України, здійснюється на рівні законодавчих та підзаконних нормативних актів. При цьому, враховуючи різноманітність об'єктів навколишнього природного

середовища, при обрахуванні й оцінці збитків необхідно мати на увазі будь-які збитки, завдані військовою агресією російської федерації всьому довкіллю України.

Саме тому постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 326 «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії російської федерації» [7] визначення шкоди та збитків в екологічній сфері здійснюється окремо за такими основними напрямками: 1) шкода, завдана земельним ресурсам, що включає шкоду від пошкодження і знищення родючого шару ґрунту та шкоду, зумовлену забрудненням і засміченням земельних ресурсів; 2) втрати надр, що включає втрати, завдані самовільним користування надрами; 3) збитки, завдані водним ресурсам, що включає забруднення, засмічення, вичерпання та інші дії щодо водних ресурсів, які можуть погіршити умови водопостачання, завдати шкоди здоров'ю людей, спричинити зменшення рибних запасів та інших об'єктів водного промислу, погіршення умов існування диких тварин, зниження родючості ґрунтів та інші несприятливі явища внаслідок зміни фізичних і хімічних властивостей вод, зниження їх здатності до природного очищення, порушення гідрологічного і гідрогеологічного режиму вод; 4) шкода, завдана атмосферному повітрю, що включає шкоду, завдану викидами забруднюючих речовин в атмосферне повітря; 5) втрати лісового фонду, тобто втрати і пошкодження лісів і лісових ділянок та пов'язані із ними витрати; 6) збитки, завдані природно-заповідному фонду, що включає збитки, завдані територіям та об'єктам природно-заповідного фонду, та пов'язані із ними витрати.

На виконання зазначеної вище постанови прийнята низка нормативних актів, що деталізують механізм визначення шкоди та збитків окремим природним ресурсам. Зокрема, наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 18 травня 2022 року № 295 затверджена Методика визначення шкоди та збитків завданих земельному фонду України внаслідок збройної агресії російської федерації [8], що визначає порядок обрахування шкоди і збитків, завданих земельному фонду внаслідок збройної агресії, а також пов'язану з ними упущену вимогу.

Також наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України № 167 від 4 квітня 2022 року затверджена Методика визначення розміру шкоди, завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану [9], яка застосовується для визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок забруднення ґрунтів, засмічення земель. Таким чином, враховуючи чинну нормативну базу, при визначенні шкоди, завданої земельним ресурсам оцінюються такі показники: 1) витрати на рекультивацію земель, які були порушені внаслідок бойових дій, будівництва, облаштування та утримання

інженерно-технічних і фортифікаційних споруд, огорож, прикордонних знаків і просік, комунікацій для облаштування державного кордону; 2) збитки, завданні власникам або землекористувачам земельних ділянок сільськогосподарського призначення; 3) витрати на відновлення меліоративних систем; 4) шкода, завдана ґрунтам та земельним ділянкам внаслідок забруднення ґрунтів речовинами, які негативно впливають на їх родючість та інші корисні властивості; 5) шкода, завдана ґрунтам та земельним ділянкам внаслідок засмічення земельних ділянок сторонніми предметами, матеріалами, відходами та/або іншими речовинами [7].

Беручи до уваги той факт, що ґрунти земельних ділянок є об'єктом особливої охорони згідно ст. 168 Земельного кодексу України [10], самовільне зняття і перенесення ґрунтового покриву є порушенням земельного законодавства. Тому при визначенні шкоди, завданої земельним ресурсам, на наш погляд, також варто обраховувати шкоду та збитки, що заподіяні внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту), його перенесення та вивезення за межі України.

При цьому, факт самовільного користування земельними ділянками та іншими природними ресурсами, незаконне зняття і перенесення родючого шару ґрунту на тимчасово окупованих територіях встановлюється власниками природних ресурсів та постійними природокористувачами з урахуванням положень Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [11].

Важливими правовими документами для виокремлення особливостей відшкодування збитків, заподіяних довкіллю під час збройної агресії, є: Методика визначення шкоди та збитків, заподіяних лісовому фонду внаслідок збройної агресії російської федерації, затверджена наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 5 жовтня 2022 року № 414 [12]; Методика розрахунку неорганізованих викидів забруднюючих речовин або суміші таких речовин в атмосферне повітря внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій та/або під час дії воєнного стану та визначення розмірів завданої шкоди, затверджена наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 13 квітня 2022 року № 175 [13] та інші.

Однією із особливостей відшкодування збитків, заподіяних довкіллю внаслідок збройної агресії, є належна їх фіксація.

Зокрема, для цілей фіксування, збирання та аналізу екологічних збитків створено Оперативний штаб Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, який використовує, серед іншого, онлайн-платформу для підготовки доказів в рамках позовів України до Міжнародного суду ООН для відшкодування збитків країною-агресором, пропонуючи усім охочим подати інформацію про заподіяні довкіллю збитки [1].

Як свідчить практика, під час огляду місць надзвичайних подій інспектори Державної екологічної інспекції України фіксують засмічення земельних ділянок уламками боєприпасів, знищених будівель, інфраструктурних об'єктів, а також забруднення ґрунтів, підземних вод і повітря небезпечними речовинами. На підставі цього формуються численні документальні джерела, наприклад: 1) акти обстеження земельних ділянок; 2) акти комісій із визначення збитків власників землі та землекористувачів; 3) звіти про експерту грошову оцінку земельних ділянок; 4) первинні документи; 5) облікові реєстри; 6) бухгалтерська та інша звітність, що ґрунтується на даних бухгалтерського обліку підприємств, установ та організацій; 7) проектно-кошторисна документація; 8) відомості Державного земельного кадастру, документація із землеустрою та інші документально підтверджені відомості [1].

Отже, «шкода, що заподіюється навколишньому природному середовищу, оцінюється на основі фактично встановленого, інструментально заміряного і документально підтвердженого негативного впливу на навколишнє природне середовище внаслідок наднормативного забруднення, у тому числі від аварій, катастроф тощо» [6, с. 338].

Зокрема, факти забруднення ґрунтів та/або засмічення земель, а також їх масштаби можуть встановлюватися уповноваженими особами, які здійснюють у межах повноважень, передбачених законом, державний нагляд (контроль) за додержанням вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища, зокрема, але не виключно, шляхом огляду земельних ділянок, даних дистанційного зондування землі, досліджень отриманих зразків проб ґрунтів, опрацювань висновків будь-яких експертиз, пояснень, довідок, документів, матеріалів, відомостей, отриманих, зокрема, з будь-яких джерел, оперативних повідомлень фізичних та юридичних осіб тощо (п. 2 розд. II Методики визначення розміру шкоди, завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану).

Відтак визначення шкоди та збитків у кожному випадку є самостійним завданням, що потребує відповідної інформаційної основи для обрахування розміру.

Наприклад, інформаційною основою для розрахунку розміру заподіяних збитків лісовому фонду є: 1) відомості Державного лісового кадастру; 2) матеріали лісовпорядкування, даних дистанційного зондування землі, а також спеціальних обстежень земель лісогосподарського призначення; 3) опрацювання висновків експертиз, пояснень, довідок, документів, матеріалів, відомостей, отриманих, зокрема, з офіційних джерел інформації, оперативних повідомлень фізичних та юридичних осіб; 4) звітні документи виробничої та фінансової діяльності підприємств лісового господарства;

5) відомості щодо сортиментної структури насаджень; 6) реалізаційні (ринкові) ціни на деревину лісових порід; 7) дані отримані від користувачів мисливських угідь, досліджень отриманих зразків решток тварин (п. 2 розд. III Методики визначення шкоди та збитків, заподіяних лісовому фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації). При цьому, безпосередніми об'єктами обрахування розміру збитків, що підлягають відшкодуванню, є земельні ділянки лісгосподарського призначення, захисні насадження лінійного типу, лісові розсадники, лісові культури та мисливські угіддя, які характеризуються локальними особливостями місця розташування та використовуються за цільовим функціональним призначенням (п. 1 розд. III).

Матеріали, що використовувалися для проведення необхідних розрахунків, формуються в окрему справу та зберігаються уповноваженим органом, до повноважень якого відноситься здійснення державного контролю у сфері охорони навколишнього природного середовища. Як правило, таким органом виступає Державна екологічна інспекція України.

Варто зазначити, що однією із особливостей відшкодування збитків за порушення екологічного законодавства слід вважати наявність способів такого відшкодування.

Згідно ч. 4 ст. 22 Цивільного кодексу України на вимогу особи, якій завдано шкоду, та відповідно до обставин справи, завдана шкода може відшкодовуватися у натуральній формі. Тобто, винні особи за власний рахунок можуть здійснити рекультивацію земель, відновити лісові насадження, очистити засмічену водойму тощо.

Проте щодо навколишнього природного середовища такий спосіб відшкодування не завжди може бути застосований. Наприклад, неможливо відновити втрату певного біологічного виду. Відтак у більшості випадків відшкодування екологічної шкоди зводиться до відшкодування заподіяних збитків, а саме – грошового способу відшкодування. На думку науковців, «екологічні збитки є особливими. Вони не обмежуються сумою реальних збитків, в них завжди переважає упущена вигода, яка в десятки разів перевищує реальні збитки. І найголовніше: екологічні збитки завдаються не лише власнику, а, що надзвичайно важливо, всьому суспільству» [14, с. 13].

Отже, як видається, процес відшкодування збитків, заподіяних довкіллю, внаслідок збройної агресії, може включати в себе такі основні стадії: 1) належна фіксація шкоди, заподіяної довкіллю; 2) обробка отриманої інформації та документально підтверджених фактів забруднення, засмічення, псування, знищення об'єктів природи, а також дослідження характеристики забруднення довкілля; 3) обчислення грошової суми збитків на підставі відповідних методик та способів обрахування, враховуючи неoderжані прибутки; 4) звернення до компетентних органів щодо відшкодування збитків.

Висновки. Проведений аналіз та положення чинного законодавства України надають можливість визначити деякі правові особливості відшкодування збитків, заподіяних довкіллю внаслідок збройної агресії, що зводяться до наступних:

- 1) шкода та збитки, заподіяні навколишньому природному середовищу внаслідок збройної агресії, відшкодовуються в повному обсязі;
- 2) наявність відповідної правової, інформаційної та методичної основи визначення збитків та їх розміру;
- 3) належна фіксація збитків, заподіяних довкіллю внаслідок збройної агресії;
- 4) наявність безпосередніх об'єктів обрахування розміру збитків, що підлягають відшкодуванню;
- 5) включення до екологічних збитків: а) втрати, яких зазнали власники природних ресурсів, природокористувачі, держава у зв'язку із знищенням або пошкодженням об'єкту довкілля, а також компенсація у зв'язку із неможливістю відновлення природного ресурсу або природного об'єкту; б) витрати, які вимушені зробити зазначені суб'єкти для відновлення навколишнього природного середовища; в) неотриманні доходи, які б могли бути реально одержані за звичайних обставин, якби не було спричинено шкоди довкіллю (упущена вигода);
- б) використання відповідного способу відшкодування та обрахування збитків, обґрунтованість його застосування.

Література:

1. Шкляр С. Як змусити росію заплатити за екологічні збитки. Чи можуть колективні позови про відшкодування екологічних збитків, завданих росією, бути ефективними. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/10/17/692705/> (дата звернення: 01.02.2023).
2. Національний план відновлення України, розділ «Екологічна безпека»: проект Національної ради з відновлення України від наслідків війни. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України: урядовий портал. URL: <https://mepr.gov.ua/news/39389.html> (дата звернення 09.02.2023).
3. Лановенко О.Г., Остапішена О.О. Словник-довідник з екології: навчально-методичний посібник. Херсон : ПП Вишемирський, 2013. 226 с.
4. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
5. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546.
6. Краснова М.В. Компенсація шкоди за екологічним законодавством України (теоретико-правові аспекти): монографія. Київ: Видавчино-поліграфічний цент «Київський університет», 2008. 439 с.
7. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії російської федерації: постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 326. *Офіційний вісник України*. 2022. № 26. Ст. 1413.

8. Про затвердження Методики визначення шкоди та збитків завданих земельному фонду України внаслідок збройної агресії російської федерації: наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 18 травня 2022 р. № 295. *Офіційний вісник України*. 2022. № 45. Ст. 2479.

9. Про затвердження Методики визначення розміру шкоди, завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану: наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 4 квітня 2022 р. № 167. *Офіційний вісник України*. 2022. № 31. Ст. 1677.

10. Земельний кодекс України: Закон України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3-4. Ст. 27.

11. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15 квітня 2014 р. № 1207-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 26. Ст. 892.

12. Про затвердження Методики визначення шкоди та збитків, заподіяних лісовому фонду внаслідок збройної агресії російської федерації : наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 5 жовтня 2022 р. № 414. *Офіційний вісник України*. 2022. № 87. Ст. 5425.

13. Про затвердження Методики розрахунку неорганізованих викидів забруднюючих речовин або суміші таких речовин в атмосферне повітря внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій та/або під час дії воєнного стану та визначення розмірів завданої шкоди: наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 13 квітня 2022 р. № 175. *Офіційний вісник України*. 2022. № 33. Ст. 1828.

14. Титова Н.І. Землі як об'єкт правового регулювання. *Право України*. 1998. № 4. С. 10-15.

References:

1. Shkliar S. Yak zmusyty rosiuu zaplattyty za ekolohichni zbytky. Chy mozhut kolektyvni pozovy pro vidshkoduvannya ekolohichnykh zbytkiv, zavdanykh rosiieiu, buty efektyvnymy [How to make Russia pay for environmental damage. Can collective lawsuits for compensation for environmental damage caused by Russia be effective.] URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/10/17/692705/> (data zvernennia: 01.02.2023). [in Ukrainian].

2. Natsionalnyi plan vidnovlennia Ukrainy, rozdil «Ekolohichna bezpeka»: proekt Natsionalnoi rady z vidnovlennia Ukrainy vid naslidkiv viiny. [National recovery plan of Ukraine, section "Environmental security": project of the National Council for recovery of Ukraine from the consequences of the war] Ministerstvo zakhystu dovkillia ta pryrodnykh resursiv Ukrainy: uriadovi portal. URL : <https://mepr.gov.ua/news/39389.html> (data zvernennia 09.02.2023). [in Ukrainian].

3. Lanovenko O.H., Ostapishena O.O. Slovyk-dovidnyk z ekolohii: navchalno-metodychnyi posibnyk. [Ecology reference dictionary: educational and methodological guide] Kherson: PP Vyshemyrskyi, 2013. 226 s. [in Ukrainian].

4. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16 sichnia 2003 r. № 435-IV. [Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine] Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2003. № 40-44. St. 356. [in Ukrainian].

5. Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha : Zakon Ukrainy vid 25 chervnia 1991 r. № 1264-KhII. [Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine] Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1991. № 41. St. 546. [in Ukrainian].

6. Krasnova M.V. Kompensatsiia shkody za ekolohichnym zakonodavstvom Ukrainy (teoretyko-pravovi aspekty): monohrafiia. Kyiv [Compensation for damage under the environmental legislation of Ukraine (theoretical and legal aspects)]: Vydavchyno-polihrafichnyi tsent «Kyivskiy universitet», 2008. 439 s. [in Ukrainian].

7. Pro zatverdzhennia Poriadku vyznachennia shkody ta zbytkiv, zavdanykh Ukraini vnaslidok zbroinoi ahresii rosiiskoi federatsii : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20 bereznia 2022 r. № 326. [On the approval of the Procedure for determining damage and losses caused to Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine] Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. 2022. № 26. St. 1413. [in Ukrainian].

8. Pro zatverdzhennia Metodyky vyznachennia shkody ta zbytkiv zavdanykh zemelnomu fondu Ukrainy vnaslidok zbroinoi ahresii rosiiskoi federatsii: nakaz Ministerstva aharnoї polityky ta prodovolstva Ukrainy vid 18 travnia 2022 r. № 295. [On the approval of the Methodology for determining damage and losses caused to the land fund of Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation: order of the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine] Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. 2022. № 45. St. 2479. [in Ukrainian].

9. Pro zatverdzhennia Metodyky vyznachennia rozmiru shkody, zavdanoi zemli, gruntam vnaslidok nadzvychainykh sytuatsii ta/abo zbroinoi ahresii ta boiovykh dii pid chas dii voiennoho stanu: nakaz Ministerstva zakhystu dovkillia ta pryrodnykh resursiv Ukrainy vid 4 kvitnia 2022 r. № 167. [On the approval of the Methodology for determining the amount of damage caused to land and soil as a result of emergency situations and/or armed aggression and hostilities during martial law: order of the Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine] Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. 2022. № 31. St. 1677. [in Ukrainian].

10. Zemelnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 25 zhovtnia 2001 r. № 2768-III. [Land Code of Ukraine: Law of Ukraine] Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2002. № 3-4. St. 27. [in Ukrainian].

11. Pro zabezpechennia prav i svobod hromadian ta pravovyi rezhym na tymchasovo okupovanii terytorii Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 15 kvitnia 2014 r. № 1207-VII. [On ensuring the rights and freedoms of citizens and the legal regime in the temporarily occupied territory of Ukraine: Law of Ukraine] Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2014. № 26. St. 892. [in Ukrainian].

12. Pro zatverdzhennia Metodyky vyznachennia shkody ta zbytkiv, zapodiianykh lisovomu fondu vnaslidok zbroinoi ahresii rosiiskoi federatsii : nakaz Ministerstva zakhystu dovkillia ta pryrodnykh resursiv Ukrainy vid 5 zhovtnia 2022 r. № 414. [On the approval of the Methodology for determining the damage and losses caused to the forest fund as a result of the armed aggression of the Russian Federation: Order of the Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine] Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. 2022. № 87. St. 5425. [in Ukrainian].

13. Pro zatverdzhennia Metodyky rozrakhunku neorhanizovanykh vykydiv zabrudniuiuchykh rehovyn abo sumishi takykh rehovyn v atmosferne povitria vnaslidok vynyknennia nadzvychainykh sytuatsii ta/abo pid chas dii voiennoho stanu ta vyznachennia rozmiriv zavdanoi shkody: nakaz Ministerstva zakhystu dovkillia ta pryrodnykh resursiv Ukrainy vid 13 kvitnia 2022 r. № 175. [On the approval of the Methodology for calculating unorganized emissions of polluting substances or mixtures of such substances into atmospheric air as a result of emergency situations and/or during martial law and determining the amount of damage caused: Order of the Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine] Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. 2022. № 33. St. 1828. [in Ukrainian].

14. Tytova N.I. Zemli yak obiekt pravovoho rehuliuвання. [Land as an object of legal regulation] Pravo Ukrainy. 1998. № 4. S. 10-15. [in Ukrainian].